

VRTOVI, PARKI IN DRUGE ZELENE POVRŠINE V OBČINI JESENICE

Kviz o zgodovini mesta Jesenice 2023 -
GRADIVO

V letu 2023 mineva sto trideset let od slovesnega odprtja urejene poti skozi sotesko Vintgar in petdeset let, odkar so začeli nekdanje jeseniško pokopališče spreminjati v spominski park. Dvajseto obletnico praznuje tudi akcija Najlepša cvetlična zasaditev v občini Jesenice.

Jesenice, ki se jih promovira s sloganom *Gorski utrip, jeklena volja*, s svojo okolico ter bogato naravno in kulturno dediščino ponujajo domačinom in obiskovalcem veliko možnosti za izlete in rekreacijo v naravi. Področja z urejenimi sprehajalnimi potmi, nasadi, drevoredi, parki, športnimi igrišči in vrtovi odsevajo zgodovino posameznih naselij v občini. Predstavitev naselij z njihovimi možnostmi za izlete in rekreacijo v naravi je razvrščena od zahoda proti vzhodu.

HRUŠICA

Ferata Dobršnik

V bližini naselja, ki naj bi se imenovalo po nasadu hrušk, je v soteski Dobršnik urejeno plezališče v naravi (ferata). Dobršnik izvira pod Hruščansko planino in se v dolino prebija skozi ozko sotesko. Tam je v Karavankah največ slapov skupaj, in sicer je na potoku kar sedem slapov. Največji je šesti s 22 metri. Že pred prvo svetovno vojno je Društvo za pridobitev tujcev na Jesenicah skozi sotesko uredilo zavarovano pot z jeklenicami in lesenimi mostički, od katere ni veliko ostalo. Za obisk potrebujemo čelado, ustrezno obutev, samovarovalni pas in dobro psihofizično kondicijo.

Belo polje

V zahodni smeri deloma po nekdanji magistralni cesti v Gornjesavsko dolino deloma po kolovozu, je nad vhodom v Karavanški cestni predor speljana pot proti Mojstrani in v sotesko Presušnika. Ob poti stojita spomenika gorenjskim padlim kurirjem in talcem na Belem polju. Nemški okupator je 27. julija 1942 ustrelil 45 talcev. Ob glavni cesti je še obeležje partizanske poti v letih 1941–1945.

Prometno križišče

Iz vasi v vzhodni smeri poteka v enakomernem vzponu steza pod hribom Žerjavec proti potoku Jesenica. V začetku 20. stoletja, v času gradnje Karavanškega železniškega predora, je tam vozila električna ozkotirna proga, imenovana »Fligelpo«. Iz kamnoloma pod hribom Mirca je vozila kamnite kocke na železniško gradbišče na Hrušici, kjer so poleg predora zgradili še nadvoz čez pešpot, cesto in železnico Jesenice–Rateče. Železniška povezava je bila ukinjena leta 1966. Zahodno od nekdanjega železniškega postajališča je pasje vadbišče Fido.

Kolesarska steza

Na desnem bregu Save Dolinke je speljana kolesarska steza, ki poteka vzporedno z avtocesto. Na območju mejnega platoja je bila nekoč kmetija Pri Kureju in ob njej dve smučarski skakalnici, ki so ju zgradili po načrtih inženirja Stanka Bloudka in odprli leta 1951. Kritična točka velike naprave je bila pri 50 metrih, manjše pa pri 25 metrih. Skakalnici sta gostili tekmovanja za mlajše selekcije na republiški ravni, medobratne igre Železarne Jesenice in klubske tekme.

PLAVŽ

Vrt pri Domu upokojencev dr. Franceta Berglja

Dom upokojencev se nahaja v naselju, ki je ime dobilo po peči, v kateri so od 16. do 18. stoletja reducirali železovo rudo in iz nje pridobivali grodelj. Ob plavžu je nastalo fužinarsko naselje z obratom za proizvodnjo jekla – fužino, obratom za izdelavo jeklenih polizdelkov, skladišči, žago, mlinom, hišami kovaških, talilnih mojstrov in delavcev, graščino in cerkvijo sv. Barbare. Obratom je pogonsko moč zagotavljala voda, ki so jo zajeli iz struge Jesenice in jo speljali po umetnem vodnem kanalu. V drugi polovici 18. stoletja je kriza v fužinarstvu zajela tudi gornjesavsko dolino. Posledice niso bile le v spremembi lastništva, ampak tudi v opustitvi fužine, graščine in cerkvice na Plavžu. Območje je ponovni zagon doživelo v 20. stoletju. Tam so po načrtih arhitekta Alberta Vallija zgradili kapelico Marije Pomočnice, Splošno bolnišnico Jesenice, žago, klavnico, stanovanjsko naselje, Osnovno šolo Toneta Čufarja in dom dr. Franceta Berglja.

Kvaliteto bivanjskega prostora izboljšujejo urejene zelene površine med stanovanjskimi bloki in stolpnici ter ob Domu upokojencev dr. Franceta Berglja, balinišče Baza in trim steza.

V bližini nekdanje mestne klavnice so v 40. letih 20. stoletja okoli notranjega zelenega dvorišča zgradili skupino lesenih barak. V njih so sprva uredili karanteno, potem pa stanovanja. Na območju, imenovanem Log Ivana Krivca, je bilo zgrajeno tudi pokrito balinišče.

Dom upokojencev in njegov vrt so načrtovali pred drugo svetovno vojno. Načrte je izdelal arhitekt Jože Platner iz Ljubljane. Mestno zavetišče, kot so prvotno imenovali dom, je obsegalo petdeset postelj, bolniško ambulanto, kapelo sv. Eme in vrt. Zavetišče so odprli leta 1940. Oskrbo so prevzele notredamske sestre iz Šmihela pri Novem mestu, ki so ostale v domu do 1. julija 1941. V času okupacije so jih Nemci izselili, zdravstveno oskrbo pa je prevzel dr. France Bergelj. Ob domu stoji največja bukev v Dolini, stara okoli 140 let.

Trim steza

Urejen vrt je bil tudi ob Splošni bolnišnici Jesenice, ki so jo odprli leta 1948. Močno so ga okrnili z izgradnjo polikliničnega prizidka v 70. letih 20. stoletja. V tem času je Turistično društvo Jesenice začelo z načrtovanjem in trasiranjem trim steze za bolnišnico.

V prvi fazi je bila predvidena izgradnja objekta za spravlanje orodij in ureditev steze s priporočenimi vajami na desnem bregu Jesenice oziroma na pobočju Žerjavec, v drugi fazi pa postavitve 22 metrov dolge brvi, ki bi stezo povezala z Domom dr. Franceta Berglja in levim bregom potoka. Izpeljana je bila le prva faza. Trim steza je bila dana svojemu namenu pred dnevom mladosti leta 1979. Poimenovali so jo po sodelavcu njene gradnje Miranu Ogrinu. Del poti poteka po nekdanji trasi ozkotirne proge, ki je vozila kamnite bloke iz kamnoloma Mirca na gradbišče Karavanškega železniške predora. Od tam lahko pot nadaljujemo proti Plavškemu Rovtu. Današnje ime Trim steza Žerjavec je dobila po tamkajšnjem hribu.

V Sloveniji je nastala mreža trim steza v 70. letih 20. stoletja. Takrat so se Zveza za telesno kulturo Slovenije, Telovadno društvo Partizan Slovenije in Zveza sindikatov Slovenije v želji po pospešenem razvoju športne rekreacije odločili za akcijo pod imenom »Trim – šport za vsakogar«. Med drugim so podpirali trim stezo, to je bil tek, dolg najmanj 400 metrov, v naravi z naravnimi zaprekami. V ta namen so trasirali proge in dodajali postaje s telovadnimi orodji in priporočenimi vajami, da so čim bolj razbili monotonost teka.

Železarna Jesenice je akcijo podprla leta 1972 z uvedbo trim značk. Zanj je bilo potrebno v enem letu opraviti najmanj 150 aktivnosti po svobodni volji in jih vpisati v kartonček. To je pomenilo tedensko tri aktivnosti za izboljšanje telesne kondicije. Kot enkratno aktivnost se je na primer štelo 10 minut teka ali telovadbe doma, 20 minut hoje v hrib, 30 minut igre z žogo na prostem, 45 minut vrtnega dela ali 60 minut sprehoda v naravo. Ena od aktivnosti je bila tudi trim steza. Takrat trasiranih prog za tek v naravi s telovadnimi orodji na Jesenicah in njeni okolici še ni bilo. Prvo so odprli v počastitev dneva mladosti leta 1973 v Završnici.

Kolesarska steza

Kolesarska steza in pešpot na Spodnjem Plavžu se nahajata ob avtocesti, kjer je razstavljeno veliko Peltonovo kolo s premerom 9,16 metrov, ki je med letoma 1902 in 1970 poganjalo valjalne stroje valjarne debele pločevine in težke proge v valjarni na Javorniku. Kolo opozarja obiskovalce, da se nahajajo v industrijskem mestu z dolgoletno tradicijo proizvodnje in predelave jekla.

Pešpot lahko nadaljujemo v zahodni smeri proti Mojstrani ali proti vzhodu proti Kurji vasi. Ko še ni bilo avtoceste, so travniki in poti na desnem bregu Save ponujali veliko možnosti za gibanje v naravi. Povezava s Plavžem je bila urejena preko Žvagnovega mostu. Narasla Sava ga je večkrat poškodovala, zato so ga morali popravljati. Leta 1990 so nekoliko zahodneje postavili nov betonski most, Žvagnovega pa opustili.

PLAVŠKI ROVT

S ceste v Plavški Rovt gre sprehajalna pot na desno po kolovozu mimo kapelice do vasi. Tam se je možno pozimi spustiti tudi s sanmi. Iz vasi vodi makadamska cesta v Zakamnik in naprej proti Dovjem. Cesta je izhodišče planinskih poti na Dovško Babo, Hruščansko planino ali Rožco. Na Rožci je leta 1933 jeseniška podružnica Turistovskega kluba Skala zgradila planinsko kočo. Iz Plavškega Rovta je povezava s Planino pod Golico.

PLANINA POD GOLICO

Naselju so večkrat spremenili ime. Prvotno so mu rekli Planina. Po izgradnji cerkve v 17. stoletju so ga imenovali sv. Križ nad Jesenicami. Po drugi svetovni vojni so ga preimenovali v Planino pod Golico. Vas je izhodišče planinskih poti na Golico, Rožco, Jekljevo sedlo in Klek. Iz vasi vodi makadamska cesta mimo Savskih jam do Križevcev, kjer se poti razcepijo proti Pustemu rovtu, Javorniškemu Rovtu ali Prihodom. V Savskih jamah je bil nekoč rudnik železove rude. Tam je delovne pogoje urejal že Ortenburški rudarski red iz leta 1381, ki ga je izdal Friderik grof Ortenburg, zemljiški gospod na tem območju. Upoštevali so ga tudi po tem, ko so lastniki ortenburških posesti v Gornjesavski dolini postali celjski grofje. Veljal je do 16. stoletja, ko so deželni knezi izdali nove rudarske rede. Rudnik so opustili na prehodu v 20. stoletje. Pozimi na cesti mimo Savskih jam uredijo sankiško progo, ki je v preteklosti gostila evropsko prvenstvo v sankanju. Iz Planine pod Golico do Španovega vrha je speljana sedežnica. Maja se okoliški travniki obarvajo belo, saj takrat cvetijo narcise, ki jim ljudje pravijo tudi ključavnice.

Narcisne poljane privabljajo ljubitelje narave iz bližnje in daljne okolice. Zanimive pa so tudi številne prireditve, med najbolj znanimi sta izbor miss narcis in pohod po stari rudni poti.

JESENICE

Sprehod po Murovi

Mesto je dobilo ime po potoku Jesenica, ta pa po jesenih. Osrednji del mesta je Murova. Obstaja več razlag o izvoru imena. Nekateri ga povezujejo s temnozeleno travo, drugi z močvirnatim terenom in tretji s slovansko boginjo smrti Morano. Na Murovi je več zanimivih stavb. Na skrajnem zahodnem robu je Čuferjev gradič, kjer so danes stanovanja in veterinarska ambulanta. Na tem mestu je prvotno stal Smukov mlin. Stavbo je leta 1930 kupil trgovec, podjetnik in nekdanji jeseniški župan Andrej Čufer ter jo preuredil v vilo z značilnim stolpičem. V vzhodni smeri gremo mimo Višnarjeve hiše do kajžarske hiše pri Janezku. Drago Višnar je s svojo ženo Pavlo med obema vojnama ustanovil lesno manufakturno podjetje, ki je zaslovelo po izdelavi turističnih spominčkov. V hiši pri Janezku je bila jeseniška šola. Na tej lokaciji je prvič omenjena leta 1814. Ko je občina kupila Kosovo graščino, se je leta 1882 tja preselila šola. K Janezkovi hiši je Pračkova družina zgradila prizidek. Ciril Praček je bil smučar, smučarski trener, gorski reševalec in večkratni udeleženec zimskih olimpijskih iger. Zelo dobra smučarka je bila tudi njegova sestra Lojzka.

Od tod se odpira pogled na jeseniško cerkev. Prvotno je bila posvečena Mariji Magdaleni. Leta 1523 so jo prenovili in povečali. Ljubljanski škof Krištof Ravbar jo je posvetil na čast sv. Lenartu. Zaradi rasti prebivalstva so dobili stalnega duhovnika in svojo župnijo. Današnjo podobo je cerkev dobila leta 1931, ko je bila prenovljena po načrtih arhitektov Dragotina Faturja in Miroslava Kosa. S prenovo je dobila večjo triladijsko dvorano s kamnitimi stebri in modernistično zasnovano fasado. France Kralj je izdelal bronasti relief na vratih. Do cerkve se je možno povzpeli po stopnicah ali pa po cesti od Kosove graščine. Graščina je bila prvotno upravna stavba belopeškega gospostva, ki jo je dal leta 1521 zgraditi njegov zakupnik Žiga Dietrichstein. Stavba nosi ime po Pavlu Frančišku Kosu, ki jo je leta 1821 temeljito prenovil. V Kosovi graščini je danes muzej z galerijskimi prostori. 20. marca 1929 so bile Jesenice skupaj z naseljema Plavž in Savo povišane v mesto. Danes je Murova, tako kot sta Plavž ali Sava, le del mesta Jesenice.

Z Murove gremo lahko po razgledni poti do kopališča Ukova in letnega gledališča. Kopališče so načrtovali po drugi svetovni vojni. Projekt je vključeval letno in zimsko javno kopališče – letno bi imelo skakalno desko in dva bazena na Ukovi, zimsko pa bi zgradili za stavbama kina Radia in delavskega doma Pri Jeleni. Lokacija zimskega kopališča bi bila v neposredni bližini tovarniške toplotne centrale, ki bi kopališče oskrbovala s toplo vodo. Železarna Jesenice je financirala izgradnjo bazena Ukova, ki so ga odprli 1. julija 1961. Danes ima kopališče Ukova olimpijski bazen z desetmetrskim skakalnim stolpom in okrogel otroški bazen. Do uresničitve druge faze projekta s pokritim termalnim kopališčem ni nikoli prišlo. Razgledna pot je izhodišče poti čez sedem grabnov v Črni vrh ali pa čez Jelenji kamen v Javorniški Rovt.

Letno gledališče v Ukovi je najboljše čase doživljalo v prvih letih po drugi svetovni vojni, ko so tam redno nastopali jeseniški in gostujoči odri. Med odmevnimi nastopi velja omeniti gostovanje Slovenskega narodnega gledališča iz Ljubljane leta 1948 z najbolj slavno opero Friderika Smetana Prodana nevesta. Leta 1954 so na letnem gledališču ob 85. letnici železarne uprizorili Polom slovenskega dramatika in pisatelja Toneta Čufarja.

Stara rudna pot

Murovo prečka stara rudna pot. Ko so v Planini pod Golico obratovale talilne peči, so po njej vozili železo in jeklo na tehtnico na Jesenice. Potem ko so v dolini zgradili plavže, so po poti vozili železovo rudo. V ta namen so jo uporabljali, dokler ni leta 1868 savski fužinar Viktor Ruard zgradil novo cesto v Planino pod Golico. Ker so morali domačini za njeno uporabo plačati pristojbino, so še naprej z vozovi vozili po stari rudni poti. To se je spremenilo, ko je bila nova cesta konec 19. stoletja odprta za vse. Izhodišče označene poti je na muzejskem območju Stara Sava. Poteka mimo Kosove graščine v klanec preko Murove in čez Pejce na Prihode, naprej mimo cerkve sv. Križa na Planini pod Golico do rudnikov v Savskih jamah. Od nekdanjega zaviranja z vozovi so še vedno vidni sledovi v kamnu, imenovani glajžni. Na začetku in koncu najbolj strme poti čez Pejce stojita kapelici sv. Barbare.

Spominski park

Nahaja se v bližini Kosove graščine oziroma križišča ceste Cirila Tavčarja in Ceste maršala Tita. Prvotno jeseniško pokopališče je bilo v bližini župnijske cerkve sv. Lenarta. Zaradi vlažnih tal prostor ni bil primeren. Leta 1895 so na nekdanjem Kosovem zemljišču uredili novo pokopališče, ki so ga morali stalno povečevati, najprej zaradi rasti prebivalstva in nesreč pri gradnji karavanškega železniškega predora, potem pa zaradi žrtev prve svetovne vojne. Občinski ljudski odbor Jesenice je 29. 5. 1961 sklenil pokopališče opustiti in uporabljati novo mestno pokopališče na Blejski Dobravi.

Staro pokopališče je ostalo nespremenjeno, dokler ni leta 1973 Hortikulturno društvo pod vodstvom Janeza Pšenice začelo urejati park. Istega leta so domačini prekopali še zadnje svoje.

Posmrtni ostanke so prekopavali predvsem iz mlajšega zahodnega in severnega dela, na starejšem južnem delu je ostalo več neprekopanih grobov. Čez grobove so dali pesek in še vsaj 10 cm zemlje. Mehanizacijo so uporabljali le za odvoz in odstranjevanje vmesnih zidov ter za asfaltiranje poti, ki so jih speljali le tam, kjer so že bile. Člani društva, od tega okoli 50 žensk, so dela v pretežni meri opravili ročno. Potekala so zatratitvena dela, sajenje tulipanov, spomladanskega cvetja, grmovnic in drevja. Spominski park ima več kot 200 vrst okrasnega drevja in grmovnic: omoriko, metasekvojo, koloradsko jelko, japonsko češnjo, poključki javor, japonski javor, stebričasto japonsko češnjo, drevesasti brin, orjaško jelko, visečo zeleno bukev, tribarvno bukev, ciprese, himalajski bor, ambrovec, laški bor, ginkovec, beli japonski bor, rdeči ostrolistni javor, viseči brest, pritlikavo plavo smreko, kalifornijsko grivasto smreko, kitajski beli dren, tulipanovec, parocijo in razne magnolije ter viseči jesen... Najstarejše drevo v parku je 80 let stara tisa za kapelo.

V kapeli sv. Križa, ki so jo leta 1927 zgradili po idejnem načrtu Gerharda Luckmanna, je kostnica padlih vojakov v prvi svetovni vojni (1914–1918). V njej so posmrtni ostanki 29 vojakov – domačinov z jeseniškega pokopališča, 50 vojakov z vojaškega pokopališča v Kranjski Gori in 9 ruskih vojni ujetnikov z vojaškega pokopališča na Hrušici. Nanje spominjajo ulite plošče na severnem pročelju ob vhodu v kapelo. Na južni strani kapele je nagrobnik župniku Jožetu Kosu.

Za kapelo je križ na skali kot spomin na nesrečo z dne 21. novembra 1904, ko je zaradi posledic eksplozije metana na gradbišču karavanškega železniškega predora umrlo 15 delavcev. Na južni strani je ostanek prvotnega pokopališkega zidu z bronasto ploščo Alojzu Mencingerju, eni od dveh žrtev italijanskega letalskega napada na Javornik in Koroško Belo 14. avgusta 1917.

Na zahodni strani je kamnito litopunkturno znamenje akademskega kiparja Marka Pogačnika. Na Jesenicah sta še dve takšni znamenji: na Stari Savi in pri nekdanji Obratni ambulanti Železarne Jesenice. Kipar jih je postavil za »zdravljenje« mesta.

V bližini znamenja so še: grobišče 42 domačinov – padlih borcev narodnoosvobodilne vojne in žrtev fašističnega nasilja med drugo svetovno vojno, spomenik štirim narodnim herojem Matiji Verdniku – Tomažu, Jožetu Gregorčiču – Gorenjcu, Antonu Dežmanu – Tončku, Borisu Žvanu, spomeniki pisatelju in dramatik Tonetu Čufarju, voditeljema delavskega gibanja Venclju Perku in dr. Alešu Stanovniku.

Leta 1977 je bilo uradno jeseniško pokopališče spremenjeno v spominski park, leta 2006 pa z občinskim odlokom razglašeno za kulturni spomenik.

Sprehod po Jesenicah

Če hodimo od Kosove graščine proti vzhodu, pridemo do Kolarjevega parka. Tam sta nekoč stali hiša pri Vovku in kavarna Pariz. Stavbi sta bili uničeni v zavezniškem letalskem napadu 1. marca 1945. Po drugi svetovni vojni so območje sčistili in v začetku 50. let odprli Kolarjev park, kjer so urejene terase, stopničasti prehodi do njih in vhod v zaklonišče. Poimenovali so ga po takratnem predsedniku skupščine občine Jesenice Matevžu Kolarju.

Ko pridemo do železniške postaje, na nasprotni strani ceste opazimo spomenik revolucije in narodnoosvobodilnega boja, ki ga je po načrtih arhitekta Edvarda Ravnikarja izdelal kipar Boris Kalin. V bližini je bil na začetku 20. stoletja hotel Paar, ki je bil uničen v drugi svetovni vojni. Po vojni so na njenem mestu uredili igrišče za mini golf in nad njim tržnico. Tam so danes urejena parkirišča.

Na Čufarjem trgu z značilnim vodomedom je več kulturnih in izobraževalnih ustanov. Stavba Gimnazije Jesenice, ki je bila zgrajena med letoma 1913 in 1914 za potrebe takratne ljudske šole, je dekorirana s secesijskim geometrijskim ornamentom in reliefi s personifikacijami obrti kiparja Jožeta Pavlina.

V nekdanji stavbi Krekovega doma, ki je bila zgrajena leta 1930, domujeta Gledališče Toneta Čufarja in Občinska knjižnica Jesenice. V 80. letih 20. stoletja je stavba dobila prizidek, kjer je prostore poleg omenjenih ustanov dobil Radio Triglav.

Blizu Čufarjevega trga je prehod glavne ceste čez železniško progo Jesenice–Ljubljana in kmalu za njim Sokolski dom, danes Telovadno društvo Partizan. Telovadno društvo Sokol Jesenice je bilo ustanovljeno leta 1904. Sprva so javno telovadbo izvajali na vrtu nekdanje Ferjanove gostilne na Stari Savi in v Milanovem logu. Leta 1924 so po načrtih arhitekta Dragotina Faturja začeli graditi svoj dom. Prvotni načrt je predvidel za dve nadstropji višjo stavbo, vendar so ga zaradi pomanjkanja finančnih sredstev poenostavili. Dom so odprli leta 1929.

Ob glavni cesti se spustimo do krožišča, v katerem stoji kip plavžarja, ki so ga postavili v zahvalo številnim generacijam jeseniških železarjev. Oblikoval ga je akademski slikar in kipar Roman Savinšek. Mimo stavb Upravne enote Jesenice in Občine Jesenice pridemo do restavracije Kazina. Pred drugo svetovno vojno je Kranjska industrijska družba na vzhodni in severni strani Kazine želela zgraditi kopališki kompleks. Avgusta 1940 je razpisala natečaj za načrt in izgradnjo zdraviliškega oddelka ter pokritega kopališča s kapaciteto 75 kopalcev. Na natečaju je bil izbran načrt arhitekta Stanislava Rohrmanna (1899–1973). Realizacijo načrta je preprečila druga svetovna vojna.

Nekaj korakov naprej je nekdanji Delavski dom pri Jelenu. Današnji izgled ni v sozvočju z njegovim kulturno-zgodovinskim pomenom. Njegovo dvorišče je bilo prizorišče prvomajskih

proslav. Med obema vojnama, ko je bilo prepovedano javno izražati delavske simbole, so na Pekovi skali na Mežakli narisali srp in kladivo.

Nasproti doma je bila železarna, ki je proti vzhodu širila nasip in krčila vrtove in mokrišče Vrbje, ki je segalo južno od glavne ceste med gasilskim domom in Savo.

STARA SAVA

Čufarjev trg ima preko mostu čez železniško progo povezavo s Hrenovico in preko mostu čez cesto z muzejskim območjem Stara Sava.

Nekdanje fužinarsko naselje je bilo leta 2019 razglašeno za spomenik državnega pomena. V zlati dobi slovenskega fužinarstva, od 16. do začetka 19. stoletja je bilo aktivnih več kot petdeset fužin. Večina nekdanjih fužinskih območij je bilo spremenjenih tako, da je še malo ali skoraj nič elementov, ki spominjajo na nekdanjo železarsko dejavnost. Najbolj ohranjeno je prav na Stari Savi.

V Bucelleni-Ruardovi graščini, ki je dobila ime po nekdanjih fužinarskih družinah, je muzej. Ker zbira, ohranja in predstavlja kulturno dediščino s širšega slovenskega območja, se imenuje Slovenski železarski muzej, ki deluje v sklopu Gornjesavskega muzeja Jesenice. Od 16. stoletja do druge polovice 18. stoletja je bila lastnica stavbe družina Bucelleni. Pater Gabrijel Bucelleni, kronist iz 17. stoletja, je trdil, da je njihov rod izviral iz francoskega kraja Richemont/Reichenberg, od koder so se izselili v nemško cesarstvo in od tam v 14. stoletju na grad Gromo (castello Ginami), severno od Bergama. V času avstrijsko-beneške vojne (1508–1516) se je član družine boril na avstrijski strani in se naselil na Goriškem. Njegov sin Bernard je svoje premoženje želel oplemeniti z donosnim železarstvom. Dobil je pravice do izkoriščanja železove rude v Savskih jamah nad Jesenicami in do postavitve železarskih obratov na Savi. Družina je najvišji napredek dosegla v 17. stoletju. Takrat je ob graščini zgradila cerkev Marijinega vnebovzetja in sv. Roka. Bila je tudi povišana v gospode, barone in nazadnje v grofe. Član rodbine Julij Friderik Bucelleni (1639–1712) je bil nekaj časa avstrijski dvorni kancler. V 18. stoletju je njena moč slabela. Fužina ni več prinašala toliko dobička, da bi ji omogočil lagodno življenje. Upniki njenih dolgov so leta 1762 kupili njeno premoženje na Savi in ga čez štiri leta prodali Valentinu Ruardu. Družina, ki je izvirala iz Leuvena v Belgiji, je graščino obdržala do konca leta 1871, ko se je Viktor Ruard pridružil Kranjski industrijski družbi. Po smrti njegove žene so del graščine namenili stanovanjem za inženirje in uradnike, del pa krajši čas za nemško šolo.

Ko so leta 1954 v pritličju odprli stalno razstavo o zgodovini železarstva, so bila v zgornjih nadstropjih še vedno stanovanja. Zadnji stanovalci so graščino zapustili v začetku 60. let 20. stoletja. Leta 2018 so začeli z obnovo graščine.

Temeljni vir preživetja prebivalcev Save je bila fužina, ki je od 16. do 19. stoletja proizvajala jeklo iz surovega železa, ki so ga pridobili po redukciji domače železove rude v savskem plavžu. Od plavža je najbolj ohranjen dimnik ogrevalcev zraka z višino 17, 25 metra. Gre za prvi objekt, ki je bil obnovljen na muzejskem območju. Potem ko je poplava leta 1851 prizadela fužino, se je Viktor Ruard odločil za temeljito posodobitev obratov na Savi. Za proizvodnjo jekla je dal postaviti pudlovko, kar je pomenilo začetek industrializacije Jesenic.

V delovnih procesih so potrebovali velike količine oglja. Od nekdanjih štirih skladišč oglja se je ohranilo le eno. Danes Kolpern z dvema dvoranama ponuja prostor in opremo za različne izobraževalne, kulturne, zasebne in zabavne dogodke. V zadnjem desetletju 19. stoletja je Kranjska industrijska družba približno kilometer vzhodneje od današnjega muzejskega območja zgradila Siemens-Martinovo jeklarno in druge obrate za predelavo jekla, stare obrate pa opustila. Ker je jeklarsko proizvodnjo preselila na novo lokacijo na Savi, se je območje nekdanje fužine prijeló ime Stara Sava.

Železarska dejavnost na Savi je ponujala delovno mesto številnim delavcem. Nekateri so dobili tovarniško stanovanje v večstanovanjski stavbi Kasarni. V njej so bile sobe za samske delavce in manjša stanovanja za delavske družine. V stavbi, obnovljeni leta 2005, sta Glasbena šola Jesenice in Muzej bivanjske kulture.

Vzhodno od Kasarne je urejen park. V paviljonu so razstavljeni Zoisov grb, rudosledni znak in grb občine Jesenice. V mrežasti konstrukciji se je možno odpočiti, prebrati odlomek knjige in uživati ob pogledu na drevesi, posajeni v livarskih loncih. Konstrukcija je postavljena na območju nekdanje Korenove hiše, iz katere je prihajal Franc Koren, pevec v ansamblu Slavka Avsenika. V bližini so zvon in cevi, kjer se lahko preizkusimo v glasbeni nadarjenosti. Na barvnih poljih in s pomočjo metanja žogice v kovinski polž se lahko igramo podkev sreče in spoznamo pot železove rude od rudnika do končnega izdelka. Nekaj korakov od otroških igral stoji litopunkturno znamenje za ozdravitev širšega prostora Stare Save.

Zahodno od Bucelleni-Ruardove graščine je bil grajski park. In še naprej po Prešernovi cesti je Andrej Čufer leta 1932 zgradil letno kopališče z zidanimi kabinami, garderobami in bifejem. Zaselek južno in jugozahodno od železniške postaje je imel preko mostu cestno povezavo z osrednim delom Jesenic in pošto. Ker je imel v bližini mostu zemljišča cesarsko kraljevi poštni mojster Alojzij Šraj, so mostu rekli Šrajev most, zaselku pa Šrajev log. Leta 1887 je Jesenice obiskal srbski knez Milan Obrenović s sinom. Od tedaj se zaselek imenuje Milanov log. Olepševalno društvo je poskrbelo, da so vzdolž Prešernove ceste in tudi ob glavni cesti od Jesenic na Savo posadili kostanjev drevored.

Grajski park in kopališče so opustili z izgradnjo hladne valjarne in žičarne leta 1953. Idejni načrt zanjo je na majhnih beležkah v nemškem ujetniškem taborišču v času druge svetovne vojne izdelal inženir Miroslav Nikolič. V nekdanji skladiščni hali je danes prireditveni prostor. Na zahodni steni je največji mural v Sloveniji. Na obrobju hale so tehniška dediščina in prizori iz nekdanjih obratov jeseniške železarne. Od nekdanjih jeseniških plavžev je ostal vagon s plavžarskim loncem – ponovco, s katero so grodelj vozili v jeklarno. Za vsip v plavž sta morala biti ruda in apnenec primerne velikosti. Razstavljen je poseben mlin, ki so ga uporabljali za drobljenje rude in apnenca. Ohranjene ponovce, ki so jih uporabljali za prenašanje taline, so iz jeklarne in livarne. Ponovce so obzidali s šamotno opeko, ki so jo izdelovali v šamotarni iz ognjevzdržnega materiala, pripravljenega v posebnem mešalcu. Jeklolivarna na Jesenicah je bila znana po ulivanju jeklenih cerkvenih zvonov. Med letoma 1917 in 1929 so ulili čez 2200 zvonov.

Večino jekla je bilo namenjenega v valjarne na Javornik in Koroško Belo. Iz valjarn so razstavljena valjčna ogrodja in stružnica. S področja predelave jekla v kovačnicah, jeklovleku, hladni valjarni, žičarni, elektrodnem oddelku, oddelku vratnih podbojev, cevarni in žebeljarni so predstavljeni: škarje za rezanje pločevine in profilov, variator vrtljajev, vzmetno kladivo,

kovaška stiskalnica, žičarski, žebljarski in brusilni stroj. Jeseniška železarna je za nemoteno proizvodnjo v svojih obratih potrebovala električno energijo, prometni oddelek in oddelek tehnične kontrole. Stalna razstava zajema tudi tehniško dediščino s teh področij.

Območje med Staro Savo in Čufarjevim trgom se imenuje Hrenovica. Ime naj bi dobila po Lenartu Hrenu, ljubljanskemu županu in očetu škofa Tomaža Hrena. V 16. stoletju je bil fužinar na Savi. Zaradi zadolženosti je moral svoje deleže pri fužini prodati družini Bucelleni. Hrenovica se omenja že v 18. stoletju, ko je imela družina Bucelleni tam njivo.

V pretežni meri je šlo za gozdnat in rahlo valovit teren z nadmorsko višino med 564 in 571 metri. Na karti Stare Save, ki jo hrani Gornjesavski muzej Jesenice in je po vsej verjetnosti iz 2. polovice 19. stoletja, je bil v Hrenovici označen tudi živalski vrt. Po ustnem izročilu so imeli savski fužinarji Ruardi jelene, opice in medvedka Mežka.

Večje spremembe sta konec 19. in v začetku 20. stoletja povzročili železnica in Kranjska industrijska družba. V času gradnje bohinjske proge so glavno deželno cesto usmerili ob vzhodnem obrobju Hrenovice.

Kranjska industrijska družba je dala iz železniške postaje do svoje železarne zgraditi normalni tir. Po njenem naročilu je Kranjska stavbna družba leta 1891 postavila Turistovsko hišo, ki se jo je zaradi stolpiča prijelo ime gradič. V hiši je bila restavracija, ki je skrbela za oskrbo tovarniških uslužbencev s hrano in pijačo. Kasneje je Družba za te namene zgradila posebno kantino. Pri Turistovski hiši so uredili kegljišče, telovadno orodje, sprehajalne poti, klopi in mize. V zimskem času je tam oživel drsališče.

Do ponovnih posegov na to območje je prišlo v 30. letih 20. stoletja. Takrat je železarna za dva nova plavža postavila skladišče oglja in koksa ter pražarno rude. Občina je privolila v krčenje gozdnih površin in pozidavo Hrenovice z argumentom, da je na obeh straneh Jesenic že dosti gozda. Sečnji dreves je nasprotovala banska uprava v Ljubljani, ker bi na ta način Jesenicam odvzeli edini javni park, kjer se lahko prebivalstvo zaščitilo pred tovarniškim dimom in cestnim prahom.

Usodni udarec je zelenim površinam v Hrenovici zadala izgradnja rudnega dvora in aglomeracije med letoma 1965 in 1970. Takrat so med drugim odstranili gradič in krivi most. Z ukinitvijo plavžev in drugih železarskih obratov so se konec 20. stoletja odprle možnosti za nove vsebine na tem območju. Uredili so cestno povezavo med Staro Savo, Plavžem in Podmežaklo, trgovske centre, parkirišča, stanovanjske bloke Gorenjski sonček, sprehajalno pot z dvema mostovoma ter parkovno zasaditev.

PODMEŽAKLA, KURJA VAS IN PODKOČNA

Naselja pod Mežaklo so nastala v 1. polovici 20. stoletja, ko je jeseniška železarna svojim delavcem ponudila poceni stavbna zemljišča in jim omogočila načrtovanje stanovanjskih hiš. Zaradi nizkih temperatur, ker pozimi ne posije sonce, so življenjski pogoji težji. Ko so delavci začeli graditi prve hiše, je bilo rečeno, da tukaj ne bi živeli niti volkovi. Zahodnemu zaselku se je prijelo ime Kurja vas, po kurah, ki so jih redili skoraj pri vsaki hiši. Kurja vas je zaslovela po slovitih hokejistih. Tam je tudi območje Športnega parka Podmežakla, ki obsega hokejsko dvorano, kegljišče s štirimi stezami, dvorano za namizni tenis, fitnes, zunanja igrišča za tenis, košarko in nogomet na umetni ali naravni travi. Iz Kurje vasi vodi markirana planinska pot na

Mežaklo. Nekoč so bili tu še drugi športni objekti: smučarska skakalnica, strelišče in smučišče. Skakalnica, katere izgradnjo je leta 1932 organiziral Lojze Božič (1904–1987), je dopuščala skoke do 30 metrov. Za svoje športne igre sta jo uporabljala Smučarski klub Bratstvo in Kranjska industrijska družba.

Po drugi svetovni vojni so v bližini kamnoloma uredili strelišče, ki so ga poimenovali po narodnem heroju Matiju Verdniku – Tomažu. Smučišče je nastalo v času bencinske krize, ko so Jeseničani poligon uredili v bližini svojega doma. Leta 1983 so ga opremili s staro vlečnico iz Španovega vrha.

V Podmežakli je manjši park s spomenikom padlim borcem v letih med 1941 in 1945. Na tem mestu je nekoč stalo nogometno igrišče društva Kovinar. Med drugo svetovno vojno so ga Nemci spremenili v delovno taborišče.

SLOVENSKI JAVORNIK

Javornik je dobil ime po drevesu javorju. Po prvi svetovni vojni so dodali pridevnik Slovenski, ker je bilo v bivši Jugoslaviji več naselij z imenom Javornik. Tudi tam je bilo nekoč fužinarsko naselje s plavžem, fužino, skladišči, graščino, kapelo, mlinom, žago in delavskimi hišami. Večje spremembe v prostoru so se začele na prehodu v 20. stoletje. Zaradi izgradnje valjarne so posegli v graščinski park in bližnjo drevesnico. Leta 1896 je bila površina drevesnice 1680 m², potem so jo stalno krčili. Pred ukinitvijo leta 1901 je znašala le še 100 m².

Janez Vajkard Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske omenja velik okrasni vrt ob javorniški graščini. Botanik Wilhelm Voss ga je leta 1887 opisal v Mikologiji Kranjske. V njem so bili vrtni maki, številne potonike, visoka žumra, lipova drevesa in drevored starih laških topolov, ki so ga ob koncu 19. stoletja nadomestili z divjimi kostanji. Na sredini parka je bil vodnjak. Za nekdanje fužinarsko naselje je bilo usodno obdobje po drugi svetovni vojni. Zgradili so valjarno debele pločevine in oddelek toplotne obdelave pločevine ter dovozno cesto. Tem posegom sta se mogla leta 1959 umakniti Zoisova graščina in staro vaško jedro.

Jeseniška železarna je med svojimi obrati na Jesenicah, Javorniku in Koroški Beli vzpostavila razvejano železniško omrežje normalnotirnih in ozkotirnih prog. Povezavo med Siemens-Martinovo jeklarno na Jesenicah in valjarnami na Javorniku je elektrificirala že leta 1905. Del trase je spremenjen v pešpot, ki se začne pri kamnitem nosilcu nekdanjega mostu in poteka za stavbo stare bolnišnice in nekdanje obratne ambulante, za gasilskim domom do hriba Straža. Železnica je nekoč vozila skozi predor Straža, ki je za obiskovalce zaprt.

ZOISOV PARK V JAVORNIŠKEM ROVTU

Nad Javorniškimi Rovti so bili nekoč rudniki železove in manganove rude. Delo in prevoz rude so kontrolirali rudarski nadzorniki, ki so imeli svojo postojanko v domu na Pristavi. Stavbo je leta 1647 zgradila družina Pasarelli, lastnica graščine in fužine na Javorniku.

Od sredine 18. do zadnje tretjine 19. stoletja so bili lastniki rudnikov in javorniške posesti Zoisi, ki so Pristavo uporabljali tudi za svoj oddih. V Karavanke je še posebej rad zahajal botanik Karel Zois (1756–1799). Evidentiral je do tedaj dve neznani cvetlici, ki so ju poimenovali Zoisova vijolica in Zoisova zvončica. Izhodišče njegovih raziskovalnih poti v okolico Javorniškega Rovta je bila tako imenovana gospodova hiša, ki jo je zgradil v Medjemu dolu. Ne poznamo neposrednega vira, ki bi dokazoval, da je Karel zasnoval park ob Pristavi. Domneva je podkrepljena s starostjo nekaterih dreves in z dejstvom, da je Karel obiskoval družinska posestva nad Javornikom in da je imel izkušnjo s snovanjem alpskega botaničnega vrta z domačimi in tujimi drevesi na Brdu pri Kranju. Park v Javorniškem Rovtu, ki je dobil ime po njemu, obsega tri umetno osnovane ribnike, sprehajalne poti, travniške površine in zasaditev eksotičnih in domačih drevesnih vrst.

V zadnji četrtini 19. stoletja je Kranjska industrijska družba na Pristavi uredila drevesnico. Sadike je potrebovala za pogozdovanje svojih obsežnih gozdnih posesti. Leta 1900 je drevesnica obsegala 432 m². Potem je njen obseg vse do leta 1914 krčila, nato jo je opustila. Zopet jo je oživila po prvi svetovni vojni, ko je sadike potrebovala za pogozdovanje Jelenjega kamna, kjer je po italijanskem bombnem napadu leta 1917 zgorelo več kot 15 hektarov gozda. Drevesnica je obsegala 445,90 m². Do konca druge svetovne vojne je bila Pristava v lasti Kranjske industrijske družbe. Po podržavljenju njenega premoženja so o nadaljnji usodi Pristave leta 1948 odločali na okrajni komisiji za agrarno reformo na Jesenicah. Predstavnik gozdnega gospodarstva je predlagal, da bi drevesnica ostala. Prevladalo je mnenje, da se prostor nameni za mladinski počitniški dom in okrevališče železarjev. Po letu 1953 je za Pristavo skrbelo Planinsko društvo Javornik-Koroška Bela, v novejšem času pa različni najemniki.

Javorniški Rovt je izhodišče planinskih poti proti Križevcu, Črnemu vrhu, Valvasorjevemu domu pod Stolom ali proti planini Stamare in naprej na Vajnež. V Javorniškem Rovtu sta urejena gorski kolesarski učni center Pristava ter naravoslovna in rudarska učna pot. Pot gre od doma Trilobit proti Medjemu dolu, Konjskim pečem, Lepeni, Domu Pristava in nazaj na izhodišče. Zanimivosti poti so rudnik manganove in železove rude, ledeniška dolina, Zoisov park in sistem vodnih zajetij na potoku Javornik. Zaradi umetne zajezitve potok oblikuje akumulacijsko jezero. Del vode se izteka v cevovod, del pa v ozko strugo. V bližini križišča ceste v Javorniški Rovt in cevovoda so javorniški slapovi. Prvi je visok 8 metrov. Okoli 20 metrov niže se potok spušča v slap, visok 10 metrov. Sledita slapova, visoka 2 in 3 metre. Pod njima je še več manjših slapov. Tam je tudi bogato najdišče različnih zgornjekarbonskih okamnin: morskih gob, školjk, polžev, glavonožcev, ramenonožcev, mahovnjakov, morskih lilij in trilobitov. Najdišče je znano pod imenom Spodnja počivala.

KOROŠKA BELA IN POTOKI

Koroška Bela je ime dobila po tamkajšnjem potoku. Pridevnik Koroška pa verjetno zaradi tega, ker je tod mimo vodila pot na Koroško. Tudi na Koroški Beli so nekdane pokopališče spremenili v spominski park. Leta 1961 so pokopališče ukinili in pozvali ljudi, da prekopljejo svojce. Zahodni del pokopališča so spremenili v Park talcev, in sicer v spomin na pet talcev, usmrčenih 4. septembra 1941. Načrtovanja parka se je sprva lotil Nande Jocif iz Kranja, po njegovi smrti pa ga je zasnoval arhitekt Gregor Velepec. Zadnje svojce so prekopali leta 1974, ko so začeli z izravnavo zemljišča in zasaditvijo drevja. Spodnji del pokopališča, kjer so bili ustreljeni talci in kjer so grobovi padlih borcev, so monumentalno obdelali. Bronasta skulptura z motivom petih teles, združenih v lik cvetja, je delo akademskega slikarja in kiparja Jaka Torkarja. Do Parka talcev se pride s križišča Ceste Talcev in Ceste Ivana Cankarja, kjer stoji Štefančevo znamenje. Znamenje, ki naj bi spominjalo na padle francoske vojake v času Ilirskih provinc (1809–1813), je brez nabožnih slik in kipov, ki so prvotno krasili njegove niše.

V centru vasi je cerkev sv. Albuina in Ingenuina, ki ima na pročelju zakristije vzidan nagrobnik botanika Valentina Plemlja (1820–1875). Njegov herbarij s slovenskimi imeni rastlin hranijo v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. V vaškem jedru je urejena forma viva z delom 140 let starega hrasta. Od cerkve je pot speljana mimo rekreacijskega centra Kres. Center se je nekoč ponašal z urejenimi teniški igrišči, smučarsko progo in skakalnico. Prvo skakalnico je med obema vojnama zasnoval že inženir Slavko Bloudek. Leta 1961 so zgradili novi 15- in 20-metrski skakalnici. Na večji napravi je rekord s 30,5 metri postavil Ludvik Zajc.

Pešpot se na Kresu združi s potjo z Javornika in gre mimo opuščenega kamnoloma v Trebežu po levem bregu potoka Javornik proti Javorniškemu Rovtu in planini Stamare. Pot se imenuje po Lojzetu Gajšku. Iz Koroške Bele je speljana planinska pot proti Potoški planini, Valvasorjevemu domu in Ajdni. Do poznoantične naselbine se da priti tudi iz Potokov in Završnice.

KOČNA IN LIPCE

Prvi naseljenci vasi Kočna v Poljanski dolini so bili med obema vojnama delavci jeseniške železarne. Poljane so znane po prvomajskih proslavah in po živem šahu, ki so ga prvič odigrali leta 1952.

Pred vasjo nas vstopna informacijska tabla vabi na potep po Mežakli. Zanimivosti poti so Poljanska baba, planina Obranca s spomenikom padlim borcem, Snežna jama, območje padca meteorita na Planskem vrhu, naravni most, partizanska bolnišnica in razgledišče Špica.

Erozija je oblikovala apnenčasto gmoto v človeško podobo, ki je zbujala ljudsko domišljijo in je bila osnova pripovedki o grajski gospe, ki je zaradi svoje krutosti okamenela. Na Obranci je 1. avgusta 1941 prišlo do prvega spopada partizanov z nemškim okupatorjem, v katerem sta življenje izgubila Ferdo Koren in Viktor Arzenšek. V spomin na ta dogodek občina Jesenice obeležuje spominski dan. Snežna jama je dolga približno 70 metrov. Ime je verjetno dobila po snegu, ki se ob njenem vhodu zadrži pozno v pomlad. Leta 2009 je na Mežaklo padel meteorit. Na območje njegovega padca na Planskem vrhu opozarja informativna tabla. Zahodno od Planskega vrha je naravni most. Pot vodi do Škrbine, kjer je razgledišče na Jesenice. Od tod se

lahko spustimo do partizanske bolnišnice. Postavili so jo decembra 1942 na pobudo partizanskega zdravnika Gorenjskega odreda dr. Edvarda Poharja. Poimenovali so jo ambulanta D.

Tudi prvi naseljenci Lipc so bili delavci jeseniške železarne. Ime so dobile po ogromni Lipi, ki je stala na dvorišču organizatorja vseh pomembnih del v vasi. Organizirali so izgradnjo smučarske skakalnice, ki pa danes ne stoji več. Možnosti za rekreacijo ponujajo travniške površine, nogometno igrišče in kamp Perun.

BLEJSKA DOBRAVA

Naselje je znano po pokopališču, žegnanju konj in soteski Vintgar. Leta 1961 je jeseniška občina sklenila, da se na Blejski Dobravi uporablja novo mestno pokopališče. Leta 1975 so pričeli z izgradnjo mrliških vežic, ki so jih dokončali v dveh letih. Pokopališče krasi relief akademskega kiparja in slikarja Jaka Torkarja (1932–2002).

Nad vasjo je hrib Vrše, kjer se je 2. novembra 1984 zgodila helikopterska nesreča, v kateri so umrli pilot Gorazd Sturm, slovenski alpinist in himalajec Aleš Kunaver ter nemška fotografa Toni in Erika Hiebeler.

Blejska Dobrava je izhodišče poti skozi Vintgar. Vintgar je kanjonska soteska reke Radovne. Ta ustvarja brzice, slapove, tolmane in vdolbine. V rečni strugi zaradi vrtnčenja voda nastanejo kotanje, imenovane tudi erozijski lonci ali draslje, v katere se pogosto ujamejo debla. Okoli leta 1870 je narasla Radovna z zemljo in drevesi zamašila svojo strugo v Vintgarju. Na pomoč so morali prihiteti vojaki iz Ljubljane in s topovi razstreliti jez, ki je nastal iz naplavin.

Radovna je prvotno tekla od Krnice proti Rečici. Zaradi bohinjskega ledenika, ki je v predzadnji ledeni dobi zapolnjeval Blejski kot, se je usmerila proti severovzhodu in izdolbla sotesko Vintgar, ki je dolga 1600 metrov in globoka do 250 metrov. Ena njenih znamenitosti, ki se nahaja na območju občine Jesenice, je slap Šum, ki s 13 metri vodnega padca velja za največji slovenski rečni slap. Ko sta v 19. stoletju gorjanski župan Jakob Žumer in blejski kartograf in fotograf Benedikt Lergetporer zašla v sotesko, sta bila nad videnim navdušena. Župan je sklenil, da bo sotesko naredil dostopno slehernemu človeku. Osnovel je gradbeni odbor, ki je izpeljal izgradnjo poti. Odprli so jo 26. avgusta 1893 z veliko slovesnostjo in streljanjem z možnarji. Društvo za dvig turizma na Gorenjskem, ki je imelo sedež na Bledu, je poskrbelo za promocijo soteske. Med domačini je Ana Javh prva ugotovila, da bi se dalo z naravno znamenitostjo zaslužiti. Pred vhodom v sotesko je postavila stol in mizo ter turistom ponujala razglednice, piškote, malinovec in vstopnice. Zgradila je gostišče, kjer je poleg drugih turistov gostila jugoslovanskega kralja Aleksandra in njegovo soprogo Marijo, po drugi svetovni vojni pa tudi maršala Tita.

VIRI IN LITERATURA

GMJ - Gornjesavski muzej Jesenice,

arhiv KID - Kranjske industrijske družbe, t. e. 2, 49, 61, 97.

arhiv KID, serija načrti, mapa 359.

Tovarniški vestnik, št. 9, Jesenice 1940.

Železar, leto 3, št. 7–8, Jesenice, september 1954.

Železar, leto 14, št. 3, Jesenice 21. januar 1972.

Železar, leto 15, št. 21, Jesenice 25. maj 1973.

ČEBULJ, Bojan: Sindikalno gledališče na Jesenicah pred novo sezono, Kovinar, l. 1, št. 26, Jesenice 18. 9. 1948, str. 4.

ČUFER; Anton: Moje življenje: od pastirja do župana, Kako so na Murovi včasih živeli? Jesenice: Ljudska univerza Jesenice 2010, str. 6–22.

HUMERCA, Rok: Revitalizacija bivanjskega okolja zaradi vpliva intenzivne železarske industrije na primeru Slovenskega Javornika, maturitetna naloga, Naklo: Biotehniški center Naklo, 2022.

JERALA, Franc: Kurja vas, Podmežakla in Jesenice, Kako so na Jesenicah včasih živeli?, Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, 2007, str. 28–31.

KLINAR, Rina: Spominski park Jesenice in Janez Pšenica, Jeseniški zbornik 11, Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2013, str. 101 – 115.

KONOBELJ, Tone: Spominski park na Plavžu, Jeseniški zbornik 11, Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2013, str. 117–125.

KONOBELJ, Tone: Utrinki iz Podmežakle – Kurje vasi, Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2011.

KORUZA, Nataša: Zoisov park ob Pristavi, konservatorski program, Kranj: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Kranj, 2008.

KNIFIC, Vladimir: Ureditvena dela na Stari Savi na Jesenicah, Jeseniški zbornik 7, Jesenice: Muzejsko društvo Jesenice, 1995, str. 331–337.

KREPFL, Davor: Drevesna dediščina v občini Jesenice – brez drevesa tudi gozda ni, Jeseniški zbornik 11, Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, str. 91–99.

MALENŠEK, Majda: Dom dr. Franceta Berglja, Jeseniški zbornik 9, Jesenice: Muzejsko društvo Jesenice, 2004, str. 109–121.

MUGERLI, Marko: Bucelleniji, prvi prebivalci graščine na Savi, Jeseniški zbornik 12, Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2019, str. 51–65.

MUGERLI, Marko: Drevesnice in pogozdovanje, Gozdovi Kranjske industrijske družbe, Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2014, str. 37 – 40.

MUGERLI, Marko: Vas, trdna kot hrast. Zgodovina Blejske Dobrave, Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2008.

MUGERLI, Marko: Voda in vodni pogoni, Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2022.

PALČIČ, Janez: Hrušica in Hruščani nekoč, Kako so na Hrušici včasih živeli? Jesenice: Ljudska univerza Jesenice, 2011, str. 5–13.

POGAČNIK, Aljaž: Jeseniška Talijska, Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2014.

POGAČNIK, Aljaž: Neuresničen projekt kopališkega kompleksa Kranjske industrijske družbe, Jeseniški zbornik 12, Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2019, str. 171–183.

RAMOVŠ, Anton: Slapovi v Sloveniji, Ljubljana: Slovenska matica, 1983.

TORKAR TAHIR, Zdenka: »Ta stare Jesenice« ali Murova in Plavž, Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2010.

VIŠNAR, Mihaela: Višnarjevi in umetna obrt Višnar. Kako so na Murovi včasih živeli? Jesenice: Ljudska univerza Jesenice 2010, str. 36–39.

ZUPAN, Marjan; BENEDIK, Božo: Radovna: dolina, reka in ljudje; Vintgar: soteska; Gorje. Gorje: Založba GGA – Antonič Gorje d.o.o., 1993.